

Cambó i la CHADE: empresa i política a la primera meitat del segle xx

Borja de Riquer. 2016. *Cambó en Argentina. Negocios y corrupción política*. Barcelona: Edhasa, 574 p.

ANTONI CASTELLS

Universitat de Barcelona

<https://orcid.org/0000-0001-7519-5402>

doi: <https://doi.org/10.7238/dd.voi5.3136>

Cambó i Borja de Riquer

Aquest és un llibre amb dos protagonistes: Francesc Cambó i una empresa elèctrica argentina que va canviar de nom diverses vegades (CATE, CHADE, CADE i SEGBA), al llarg de seixanta anys, sense deixar d'estar gairebé mai controlada per un grup d'accionistes agrupats entorn del hòlding belga-alemany SOFINA.

Al llarg de la seva trajectòria com a historiador, Borja de Riquer ja ens havia proporcionat obres imprescindibles per conèixer el que va fer i va representar Francesc Cambó, figura decisiva de la política espanyola del primer terç, gairebé la primera meitat, del segle xx —*L'últim Cambó (1936–1947)*, 1996; *Francesc Cambó. Entre la monarquia i la República (1930–1932)*, 2007; *Alfonso XII y Cambó. La monarquía y el catalanismo político*, 2013. Aquest llibre aborda una faceta de la qual fins ara s'havia tractat poc, o en tot cas no se n'havia tractat ni de lluny amb aquesta profunditat, com és la del paper de Cambó en el naixement, desenvolupament i extinció de l'empresa d'energia elèctrica hispanoargentina CHADE.

Els orígens: la CATE, una empresa alemanya a l'Argentina

Els orígens de la CHADE cal cercar-los en el tombant del segle XIX al segle XX i són fruit de la confluència de dos factors: l'eclosió mundial del negoci de l'electricitat, amb el naixement de grans empreses elèctriques (General Electric i Westinghouse, nord-americanes; AEG i Siemens, ale-

manyes, i Thomson-Houston, anglo-nord-americana), d'una banda, i, de l'altra, el creixement exponencial del mercat argentí i, sobretot, de la ciutat de Buenos Aires, que va multiplicar gairebé per deu la seva població en menys de cinquanta anys (va passar de 177.000 habitants l'any 1869 a 1.500.000 l'any 1914).

Precisament per explotar les possibilitats que oferia aquest mercat, l'any 1898 es va constituir a Berlín l'empresa CATE (Compañía Alemana Transatlántica de Electricidad), l'accionariat de la qual estava compost per les dues grans companyies elèctriques alemanyes, AEG i Siemens, a més d'importants bancs suïssos i alemanys. Els accionistes principals eren la família Rathenau, de l'AEG: Emil i el seu fill Walter, que fou assassinat als anys vint del segle següent, quan era ministre d'Afers Exteriors de la República de Weimar. La CATE va anar creixent al mercat argentí, al principi per l'adquisició de petites empreses locals, fins que l'any 1907 es va produir un salt decisiu, quan la municipalitat de Buenos Aires li va concedir el subministrament d'electricitat per un període de cinquanta anys.

La implantació de la CATE a l'Argentina va estar marcada des del començament per unes relacions complexes amb les institucions i el poder polític. A Buenos Aires no tothom era partidari de la concessió del servei d'electricitat a una empresa privada (i menys estrangera), fet que va originar tensions, campanyes de premsa i pressions i influències de tot tipus, a les quals la CATE, que al final va aconseguir el seu propòsit, no va ser aliena. Des de l'inici, doncs, apareix una de les constants que recorre el llibre de De Riquer, que és la importància de la relació entre l'empresa i el poder polític.

A partir d'aquests moments i fins a la Primera Guerra Mundial, l'empresa alemanya viu un període d'expansió extraordinari. La CATE construeix la central termoelèctrica del Dock Sur, una de les més grans del món, i es converteix en la primera empresa elèctrica de l'Amèrica llatina i la principal inversió alemanya a l'estranger. Entre 1906 i 1908 té lloc un fet que esdevindrà decisiu en la història de la companyia, com és l'entrada de SOFINA en el seu accionariat i del nord-americà Dannie Heineman en el consell en representació seva. SOFINA era un hòlding belga-alemany, creat l'any 1898, amb seu a Brusselles, amb presència de capital de diferents països (AEG, Thomson-Houston, General Electric, Crèdit Liejés,

Dresdner Bank) i interessos inicialment en el sector del transport i molt de seguida també en el de l'energia. Va esdevenir durant moltes dècades una empresa de primer nivell mundial, protagonista permanent de la història de la CATE (després CHADE i CADE) i, com a propietària de la Barcelona Traction, d'alguns episodis importants en la història del nostre país.

Aquesta és la primera etapa, els antecedents, de la història que analitza Borja de Riquer. A partir d'aquí, s'examinen les vicissituds i les mutacions d'una empresa errant, marcada per l'impacte demolidor de tres conflictes bèl·lics (la Primera Guerra Mundial, la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial) i per la promiscuïtat de les seves relacions amb el poder polític. Unes relacions sempre d'una proximitat extrema, tan aviat marcades per la confrontació i el conflicte, com per la complicitat, els favors mutus i la difuminació total de les fronteres entre els interessos públics i els privats.

La Primera Guerra Mundial i la creació de la CHADE

La derrota d'Alemanya en la Primera Guerra Mundial és el factor desencadenant de la primera de les mutacions, la que condueix de la CATE a la CHADE. Alarmats per la celeritat amb què les potències victorioses es llançaven a la confiscació dels actius de titularitat alemanya allí on podien, fins i tot abans d'acabada la guerra i establertes les reparacions a què havia d'atendre Alemanya, els accionistes de la companyia van arribar a la conclusió que era vital desgermanitzar-la. Dels tres països candidats, van concloure que Espanya (els altres dos eren Suïssa i Holanda) oferia les condicions idònies: neutralitat durant la guerra i estabilitat de la moneda (aquestes, compartides amb els altres països candidats) i també llaços estrets de llengua, cultura i història amb l'Argentina. A més, Heine-man tenia l'home apropiat, Cambó, a qui havia tingut ocasió de conèixer pels negocis de SOFINA a Barcelona: la concessió dels tramvies, l'any 1905, quan era regidor i, després, l'any 1911, amb motiu de la constitució de la Barcelona Traction, de què el polític i advocat català va ser assessor jurídic.

D'aquesta manera, es va crear la Compañía Hispano Americana de Electricidad (CHADE) l'any 1920, en dues sessions consecutives, el febrer, a Berlín, i el juny, a Madrid, on se'n va fixar la seu. SOFINA esdevenia el nucli cen-

tral de l'accionariat, al voltant del qual hi havia un consorci internacional compost de bancs i societats belgues, suïssos, britànics i nord-americans. A la vegada es constituïa un grup d'accionistes espanyols, del qual parlarem tot seguit, alhora que els accionistes alemanys —en definitiva, els fundadors— deixaven de tenir-hi una participació significativa. La CHADE no era, doncs, una empresa pantalla, ni un testaferro, gràcies a la qual continuessin manant per vies interposades els accionistes alemanys de l'inici, sinó que va suposar una autèntica alteració de l'estructura de propietat de l'empresa, que va passar a mans de SOFINA, encapçalada per Heineman.

La creació de la CHADE va donar lloc a la formació d'un grup d'accionistes espanyols, titular del 20 % del capital, dissenyat bàsicament per Cambó, en el qual s'integraven els grans bancs (Central, Urquijo, Vizcaya i Arnús-Garí). El Banc de Barcelona, que també va ser en les converses inicials, no va arribar a participar en l'accionariat a causa de la seva liquidació. Per contra, el Banco Español de Crédito, que s'hi va incorporar més tard, va tenir-hi un protagonisme important. També hi eren les grans empreses elèctriques d'aquell moment (Compañía Sevillana de Electricidad, Compañía Barcelonesa de Electricidad, Cooperativa Eléctrica de Madrid, Sociedad Eléctrica de Castilla y Compañía de Tranvías de Barcelona), la majoria, vinculades als bancs. Inicialment, per no despertar sospites, el consell d'administració de la CHADE era compost íntegrament de consellers espanyols. La presidència va recaure en Claudio López Bru, marquès de Comillas, i la vicepresidència única, en Francesc Cambó, que no era conseller dominical de cap de les empreses accionistes. L'any 1925, a la mort del marquès de Comillas, Cambó va esdevenir-ne president i Dannie Heineman (que havia entrat al consell l'any 1921 en representació de SOFINA) i Joan Ventosa i Calvell, vicepresidents primer i segon, respectivament.

Un repàs dels noms que integren el grup espanyol permet descobrir-hi un autèntic mostrari del bo i millor de les grans famílies properes a la monarquia, que ostentaven en aquell moment el poder financer a Espanya. I dins d'aquest grup, encapçalats per Cambó i Ventosa, hi trobem no pocs noms catalans: els Arnús, Garí Gimeno o Vidal i Guardiola, que en fou el secretari. De fet, i fins molt endavant, encara que el gruix de la propietat estava en mans del bloc d'accionistes entorn de Heineman i SOFINA, la realitat és que el poder i els centres de decisió, tant en el consell com en

la línia executiva, eren fruit d'un equilibri molt delicat entre aquests i el grup catalanoespanyol, encarnat bàsicament per Cambó i Ventosa.

Anys d'expansió a l'Argentina i primers conflictes polítics

Dels anys següents, els que van fins a la Guerra Civil espanyola, se n'han de subratllar bàsicament dos punts. En primer lloc, la CHADE experimenta una expansió de primer ordre i esdevé un negoci fabulós per als seus accionistes: les taxes de rendibilitat (beneficis sobre capital) se situen entorn del 25 %; es du a terme una política més que generosa de repartiment de dividendes i de compensació als consellers (amb especial atenció al nucli executiu), i els serveis d'assessorament tècnic prestats a la CHADE per les empreses de SOFINA són facturats a preus exorbitants. Naturalment, tot això fou possible pel gran creixement del mercat argentí (l'any 1932 el consum *per capita* d'electricitat de Buenos Aires era més elevat que el de Londres o el de París) i per l'augment extraordinari de la capacitat de producció de l'empresa, que va tenir un moment de gran simbolisme amb la inauguració de la central de Riu de la Plata, la tercera en potència del món i la primera de l'Amèrica llatina, quatre vegades més que la de Dock Sur, i per a la construcció de la qual va caldre dessecar divuit hectàrees de terreny cedit pel Govern. Durant aquests anys, la CHADE va ser un gran negoci per als seus accionistes i la primera font de divises per a l'Estat espanyol. L'autor calcula que les accions de la CHADE en mans de Cambó l'any 1940 podien tenir un valor de mercat d'uns 230 milions d'euros segons la divisa actual (tot i que la cotització ja havia baixat apreciablement respecte a la de 1936). La fortuna total de Cambó, afegint-hi els altres valors mobiliaris i el patrimoni immobiliari, se situava fàcilment per damunt dels 500 milions d'euros en termes actuals, i això sense comptar el valor de la seva fabulosa col·lecció de pintura.

El segon punt són les vicissituds de les relacions amb el poder polític, marcades pels pols oposats del conflicte i la complicitat. L'expansió del negoci i dels beneficis no va anar acompanyada de la millora en la qualitat del servei, ni de l'adaptació de les tarifes a les millores de productivitat originades tant pels canvis tecnològics com per l'ampliació constant del mercat. D'aquesta manera, sobretot a partir dels anys trenta, es van

començar a produir protestes dels usuaris i crítiques de l'opinió pública, davant de les quals la CHADE va reaccionar moltes vegades amb una gran prepotència, confiada, com estava, en el suport d'un poder polític, el nacional i el municipal, amb el qual tenia unes relacions molt estretes en tots els terrenys, en molts casos amb actuacions que se situaven en la frontera del suborn i la corrupció.

La situació va arribar a un punt culminant amb motiu de l'aprovació de les ordenances municipals de l'any 1936. L'empresa va pressionar al màxim, va utilitzar tot tipus de mètodes i va aconseguir una revisió de la concessió summament favorable, enmig d'un autèntic escàndol polític propiciat per dos fets: la força creixent dels partits d'esquerres (socialistes i radicals *intransigents* d'Irigoyen) que s'oposaven a la concessió, i la imminència, a principis de 1937, de les eleccions presidencials, en les quals s'havien d'enfrontar el partit conservador, en aquell moment al poder amb el president Justo, i el candidat de la fracció moderada dels radicals, Alvear. Tots dos necessitaven finançament per satisfer la campanya, i la CHADE (aleshores ja CADE) es va comprometre a fons amb uns i altres. Finalment, gràcies al suborn de setze regidors per part de la CHADE, va ser aprovada la pròrroga de la concessió a finals de desembre, després d'una sessió maratoniana del Consell Municipal, amb suspensió temporal i reunió amb el president a la Casa Rosada incloses.

La Guerra Civil espanyola i les relacions de la CHADE amb el franquisme

En aquells mateixos moments (finals de 1936) tenia lloc la segona mutació de l'empresa, aquesta vegada provocada per la guerra espanyola. Si la primera l'havia transformada d'empresa alemanya en empresa espanyola, per escapar del perill de ser confiscada pels aliats després de la Primera Guerra Mundial, aquesta segona mutació la transforma d'empresa espanyola en empresa argentina (la Compañía Argentina de Electricidad, CADE) per escapar del risc que fos confiscada per les autoritats de la República. La mutació va tenir lloc a través d'un procés complex, amb la creació de tot un entramat de societats interposades (FIMAELEC, holandesa; SODEC, luxemburguesa; SOVALLES, panamenya), per tal d'assegurar la propietat final de SOFINA, i marcat decisivament pels esdeveniments bèl·lics. Això

vol dir que, en un primer moment, els actius de la CHADE foren transferits a aquestes societats, i la seu i els centres de decisió es traslladaren a Brussel·les i a Luxemburg, però, de manera immediata, l'inici de la Segona Guerra Mundial i l'ocupació alemanya van obligar a una nova fugida, més encara tenint en compte que Dannie Heineman era jueu i antinazi, i que existia el perill evident de la confiscació de la propietats de la CHADE, ara per Hitler.

La CHADE (CATE-CHADE-CADE, de fet) va ser, doncs, una empresa errant, sempre escapant del risc de confiscació provocat pels conflictes bèl·lics que van marcar l'Europa i el món de la primera meitat del segle xx. Aquesta nova etapa, la final, s'inicia amb la Guerra Civil d'Espanya, s'estendrà fins a finals dels anys cinquanta i vindrà marcada també de nou per la política, tant a l'Argentina com a Espanya.

Les relacions de la CHADE amb el franquisme es van caracteritzar per una certa ambivalència. D'una banda, és clar que durant la guerra hi havia un interès compartit per evitar que les autoritats de la República poguessin apoderar-se de les divises que proporcionava l'empresa i, no cal dir-ho, per impedir que pogués ser nacionalitzada. Però, d'altra banda, la presència determinant de capital estranger i la importància del nucli vinculat al catalanisme històric (Cambó-Ventosa) i de consellers d'inequívoca adscripció monàrquica, partidaris del retorn de Don Juan (el mateix Ventosa, Alba, Gamazo, Garnica), generaven tot tipus de recels. D'aquesta manera, ja des del principi, les operacions de la companyia tendents a transferir fora d'Espanya els seus actius, per preservar-los de la República, van provocar acusacions d'antipatriotisme. Amb tot, fins a l'any 1945, la CHADE va tenir una bona relació amb el Règim, gràcies als bons oficis de personalitats del franquisme com el comte de Jordana, Demetrio Carceller o Eduardo Aunós, a més, lògicament, de l'osmosi existent entre els consellers de la societat i el grup dirigent de l'oligarquia financera espanyola, del qual formaven part tots ells.

El nomenament de Juan Antonio Suanzes com a ministre d'Indústria i Comerç, l'any 1945, i l'entrada en escena de Juan March van canviar les coses de dalt a baix i van donar pas a una confrontació oberta, que va acabar amb la doble dissolució de la CHADE, primer, per part del Govern, que la decretà a efectes fiscals l'agost de 1948, i després, el gener de 1949, per

part de la junta general d'accionistes, reunida a Luxemburg. El detonant que va servir de pretext a Suanzes per acusar l'empresa de greus irregularitats es fonamentava en el fet real que SOFINA, davant la inseguretat que produïa la creixent hostilitat del Règim, estava decidida a desplaçar els actius i els centres de decisió a territoris més segurs. El conflicte va situar en una posició especialment delicada els membres espanyols del consell, els quals van acabar claudicant després de pressions i acusacions de tot tipus fetes pel govern de Franco.

En l'endemig s'hi va barrejar l'ofensiva de March per aconseguir el control de la Barcelona Traction, en la qual gaudia d'una posició de força després d'haver anat adquirint, amb un descompte molt gran, un elevat volum d'obligacions. La Barcelona Traction era també propietat de SOFINA, de manera que la línia d'atac de March, secundat per Suanzes, va consistir a acusar la CHADE (que Heineman volia utilitzar per recuperar els bons de la Barcelona Traction) de ser una tapadora en la qual es fomentaven tot tipus d'operacions de signe catalanista, jueu i monàrquic. Com és sabut, la batalla de la Barcelona Traction va acabar amb la victòria absoluta de March, que l'any 1948 va instar-ne la declaració de fallida per un jutjat de Reus; quatre anys més tard, el 1952, va aconseguir que adjudiqués per subhasta de tots els actius a l'empresa FECSA, de la seva propietat.

La CHADE va desaparèixer, doncs, l'any 1948, per la doble acció del Règim franquista i dels accionistes principals (és a dir, SOFINA), que ja no veien cap avantatge i sí molts inconvenients a continuar mantenint els actius argentins (els realment importants, els que estaven en l'origen del rendiment productiu) en mans d'una empresa espanyola; i tot això, davant de la irrellevància progressiva i la divisió del nucli accionarial espanyol. No cal dir que totes aquestes vicissituds van tenir un impacte apreciable en les relacions de poder dins de l'accionariat de la CHADE i, de rebot, entre els accionistes del grup espanyol. La pèrdua d'importància estratègica del territori espanyol per a la seu de l'empresa, que s'esdevé amb la Guerra Civil i s'accentua després, fa perdre pes d'una manera automàtica al nucli constituït entorn del tàndem Cambó-Ventosa, que, no ho oblidem, només amb el 20 % del capital mantenia, a la pràctica, una posició de bicefàlia amb el grup majoritari de SOFINA, encapçalat per Heineman.

Però, a més, el desplaçament del centre de gravetat cap a aquest segon grup, a partir dels anys quaranta, també va tenir serioses repercussions en el tàndem Cambó–Ventosa, que fins aleshores havia actuat amb una gran cohesió. Per dir-ho clarament, els punts de vista de Cambó i de Heineman no eren els mateixos respecte de l'estratègia a seguir ni a l'Argentina ni a Espanya i, a partir d'un moment, Ventosa esdevé més aviat la corretja de transmissió d'aquest segon, fet que produeix un seriós refredament en la relació amb el seu amic i company de tota la vida, Francesc Cambó. Tot això, juntament amb la llunyania (Cambó viu a l'Argentina des de 1941, i encara que els actius i el negoci són allà, els centres de decisió es troben a Bèlgica, Luxemburg i Suïssa), fa que el fundador de la CHADE vagi veient cada vegada amb més distància els problemes i els conflictes de l'empresa (fins al punt d'ordenar al seu home de confiança, Narcís de Carreras, que s'anés desprenent de paquets importants de les seves accions). Cambó i la CHADE van anar extingint-se al mateix temps: la mort de Cambó, l'any 1947, va precedir de poc la de l'empresa que ell havia fundat.

De la CADE a la SEGBA i les turbulències de la política argentina

També les relacions amb els governs argentins van ser especialment tempestuoses i marcades per la bipolaritat de la confrontació i la complicitat. L'escàndol de la pròrroga de la concessió de 1936 va rebrotar l'any 1943, quan un cop d'estat portà els militars al poder i es creà una comissió presidida pel coronel Rodríguez Conde per investigar els serveis elèctrics de la ciutat de Buenos Aires. De resultes d'aquesta investigació van tenir lloc un conjunt d'actuacions molt severes contra la CADE (i altres companyies elèctriques). Els seus principals executius a l'Argentina (Brosens, Bausili, Vehils o Foronda) van ser detinguts; els locals, ocupats i escorcollats, i, fins i tot, en algun moment Cambó va témer que l'arrestessin. Finalment, la comissió lliurà el seu informe el gener de l'any 1945, en el qual es recomanava l'expropiació de la CADE i l'enjudiciament dels seus dirigents.

L'informe, tanmateix, romangué secret (sembla que fou segrestat i destruït pel Govern, que n'era el destinatari) i no s'emprengueren les accions que proposava. Els seus autors (Sábato i Oliver, a part del president) van denunciar aquesta inacció, però tingueren un èxit escàs. En aquest fet va

tenir-hi molt a veure Juan Domingo Perón —figura dominant en la política argentina des del cop d'estat de 1943 fins al seu enderrocament per un altre cop militar, el setembre de 1955—, primer ocupant diversos càrrecs als governs militars i com a president des del febrer de 1946. Malgrat la política de nacionalitzacions que va dur a terme, Perón sempre va protegir la CADE i, en general, el sector elèctric, fet al qual va contribuir un personatge clau, l'advocat català José Miguel, *Pepe*, Figuerola, que havia treballat a la CHADE i era molt proper a Andreu Vehils i Josep M. Casabó (homes de confiança de Cambó), a més de braç dret de Perón en el Govern argentí, en el qual va arribar a assolir el càrrec de secretari de la Presidència.

El cop d'estat de 1955 que va enderrocar Perón i va portar al poder la junta militar presidida pel general Aramburu va donar lloc a l'inici d'una nova etapa, en què inicialment la CADE va perdre la protecció que havia tingut fins aquell moment. Els militars volien passar factura a Perón, de manera que es van fer públics diversos fragments de l'informe Rodríguez Conde, fins aleshores mantinguts en secret. A les crítiques i les demandes de nacionalització contingudes en l'informe s'hi va sumar l'oposició d'esquerres i els radicals, i tot plegat va conduir el govern Aramburu a l'aprovació d'un decret, l'any 1957, que declarava nul·les les ordenances de 1936 i dictava la intervenció de l'empresa i el venciment de la concessió.

Semblava que la CADE havia caigut en desgràcia i que la seva sort estava escrita. Tanmateix, dues circumstàncies van modificar de manera decisiva el curs dels esdeveniments. La primera és l'extrema vulnerabilitat financera de l'Argentina, que es trobava en una situació propera al *default*, i obligada a renegociar amb els seus creditors (el Club de París) les condicions de retorn del seu deute exterior. La segona, la fortíssima campanya de premsa i les pressions diplomàtiques dels principals països occidentals (i creditors), que denunciaven la gran inseguretat jurídica de les inversions en aquest país. És a dir, l'Argentina estava en mans dels seus creditors i aquests li van fer saber que, en aquestes circumstàncies, expropiar la CADE als seus propietaris faria gairebé impossible qualsevol renegociació del deute exterior.

El Govern argentí va claudicar, i amb això s'inicia el capítol final de la història de la CATE-CHADE-CADE. El general Aramburu va fer marxa enrere del seu decret i deixà la decisió en mans de la justícia; mentres-

tant, la gestió i la propietat de la companyia continuaren en les mateixes mans. Per ironies de la història, la pàgina final va tocar escriure-la a Arturo Frondizi, radical, que havia esdevingut nou president després de les eleccions de febrer de 1958, i que l'any 1936, durant l'escàndol de les ordenances municipals, havia estat un dels crítics més durs amb la CHADE i amb la posició acomodaticia del líder radical del moment, Alvear. La fórmula que es va trobar per preservar els interessos dels accionistes de la CADE i, a la vegada, salvar mínimament la cara de la dignitat nacional argentina va ser la creació d'una societat mixta, Servicios Eléctricos del Gran Buenos Aires (SEGBA), participada per la CADE i per l'Estat. L'acord assolit va resultar summament favorable per als propietaris de la CADE, a la qual, segons la valoració que es va fer dels actius que aportava a la societat mixta, corresponia un percentatge del 71,8 % del capital de la societat, davant del 28,2 % de l'Estat, i se li garantien uns beneficis anuals del 8 %. El fet és que l'any 1958, amb diferència de mesos, es constituïa aquesta societat mixta, la SEGBA, i s'arribava a un acord al Club de París sobre la renegociació del deute exterior argentí.

Tres reflexions col·laterals

Amb la creació de la SEGBA s'escriu el darrer capítol de la història d'aquesta empresa creada seixanta anys abans i que va travessar amb diferents noms (CATE, CHADE, CADE) bona part del segle xx. És clar que l'empresa és la protagonista fonamental i el fil conductor del llibre de Borja de Riquer. Ara bé, la història de la CHADE no és la d'una empresa més. No ho és la de cap empresa, òbviament. Cada empresa és única i irrepètible. Però no em refereixo a això, sinó al fet que, en el cas de la CHADE (per resumir en un de sol els seus diversos noms), la incidència del factor polític és molt més gran que en la mitjana. Perquè la seva pròpia trajectòria està vinculada a tres conflictes bèl·lics i perquè en els dos principals països on va actuar la seva activitat va estar marcada per la promiscuïtat constant amb el poder polític.

És a dir, la història de la CHADE seria incompreensible sense tenir en compte un conjunt d'elements de primer ordre, que fan referència al context en què aquesta es va desenvolupar, i el llibre de Borja de Riquer

té la virtut d'introduir-los d'una manera especialment enriquidora, encara que sense desviar mai l'atenció de l'eix conductor fonamental. És per això que l'obra no ens parla solament d'un tema, la història de la CHADE, sinó que la seva lectura ens proporciona, a la vegada, dades, informacions, claus explicatives sobre diversos episodis de la història del segle xx que ens permeten conèixer millor qüestions d'un gran interès, com els entrellats de la política argentina, les relacions d'un cert grup dirigent del catalanisme amb l'oligarquia financera espanyola i amb el franquisme, o les transformacions del capitalisme internacional en el segle xx.

Voldria referir-me breument a tres d'aquestes qüestions, si es vol collaterals, sobre les quals la lectura del llibre de Borja de Riquer invita a fer alguna reflexió. La primera fa referència a les transformacions del capitalisme internacional al llarg del segle xx. D'una banda, aquestes transformacions es produeixen enmig de grans convulsions, i es pot entreveure com la Primera Guerra Mundial representa el final d'una etapa, la del *laissez faire*, i l'inici d'una altra, amb un món molt més fragmentat, que dura fins a la Segona Guerra Mundial, després de la qual s'inicia una nova etapa, amb unes regles del joc bàsicament globals i multilaterals. Però, d'altra banda, junt amb aquesta història agitada i convulsa, el llibre ens permet comprovar com els grups dominants del capitalisme financer internacional (en aquest cas, SOFINA) sobreviuen a totes les convulsions, canvien de cara, si cal, però no deixen d'estar mai en el centre d'un cert poder financer global.

La segona reflexió fa referència a la fragilitat i feblesa del grup dominant del capitalisme espanyol de l'època. El fet que la principal empresa espanyola a l'exterior, la que proporcionava els majors rendiments i les majors entrades de divises, fos una empresa de la qual podríem dir que el grup d'accionistes espanyols hi era en préstec, parla per si sol. Es tracta d'un grup en què, a més, es donen tres característiques: primer, sobreviu a l'ombra i sota la protecció del poder polític; segon, el poder financer, els bancs, hi té un paper dominant, i tercer, és un capitalisme més rendista, que viu d'uns beneficis assegurats pels acords polítics, que no emprendre i arriscat. En definitiva, el grup dirigent del capitalisme espanyol que apareix reflectit en el consell de la CHADE és fonamentalment un grup parasitari i rendista. Aquesta reflexió ens podria fer caure en la tempta-

ció de preguntar-nos si les coses han canviat gaire en un segle, en l'Espanya del tombant del segle xx al segle xxi. Perquè, d'una banda, és cert que l'obertura a l'exterior i la força exportadora de l'economia espanyola han fet un salt espectacular. Però, de l'altra, la gran majoria dels campions nacionals, de les empreses espanyoles de què més es parla, que més pesen a l'exterior i es reuneixen amb el Govern, tenen dues característiques bàsiques: els seus beneficis depenen bàsicament de decisions polítiques (empreses de serveis i d'obra pública) i el seu origen està en molts casos estretament vinculat al poder polític (antigues empreses públiques privatitzades). Però, en fi, aquesta és una qüestió que mereixeria, per si mateixa, un nou llibre de Borja de Riquer.

Finalment, la tercera reflexió té a veure amb el destí i la tragèdia del grup dirigent del catalanisme polític conservador vinculat a la Lliga, al qual Borja de Riquer ja s'ha referit en alguna altra de les seves obres. En aquest llibre, aquest tema hi apareix més tangencialment, però es pot endevinar en nombrosos episodis. La qüestió que es planteja aquí, en el cas de la CHADE (i que és la paràbola de la contradicció bàsica del que ha estat un segle i mig de catalanisme polític), és si un grup de catalans pot encapçalar un projecte espanyol sense deixar de ser catalans i tenir un projecte específic per a Catalunya. Perquè el fet és que el grup espanyol de la CHADE està farcit de catalans, tant en el consell, del qual el tàndem Cambó–Ventosa és el nucli aglutinador, com en l'equip executiu (Bausili, Vehils), i tant a l'Argentina com a Espanya. A més, en aquest cas es tracta d'un projecte empresarial en què tot són beneficis, per als consellers i per a l'Estat espanyol, i en què el biaix cap a Catalunya no té gaires ocasions d'aparèixer. Però, tot i així, una de les acusacions definitives que acaben portant a la desaparició de l'empresa és la de ser un focus de catalanisme. Aquesta reflexió ens parla, doncs, d'una qüestió coneguda: de com el terreny sobre el qual està construïda Espanya és fet d'un material fàcilment inflamable quan es tracta de provocar fogueres contra Catalunya.

Un comentari final

El llibre de Borja de Riquer ofereix una explicació completa i rigorosa de la història de la CHADE, i ho fa a partir d'un treball de recerca que s'en-

devina realment ingent. Es tracta d'un llibre completament reeixit, en un doble sentit: el d'oferir-nos, gràcies a aquest treball de recerca, dades i informacions noves, que abans no coneixíem, d'un inqüestionable valor historiogràfic, i el d'interpretar-les i ordenar-les, donant-los un sentit i oferint les claus explicatives apropiades. Des d'aquest punt de vista, cal pensar que aconseguir amb escreix el propòsit de l'autor i sens dubte esdevindrà una obra de consulta obligada per als estudiosos sobre les nombroses matèries que s'hi aborden.

Tanmateix, l'esforç de recerca és tan notable, i la documentació i la informació obtingudes, tan apreciades, que en alguns moments fa la impressió que l'autor no ha volgut desapropiar-ne ni una engruna, fet que provoca dues conseqüències col·laterals no desitjades. D'una banda, hi ha determinats passatges de l'obra en què l'autor no aconseguir distingir-nos prou nítidament l'essencial de l'accessori. Per entendre'ns, no apareixen prou clarament destacats els fets estilitzats. D'altra banda, no només la informació sinó també les claus interpretatives són tantes i tan diverses (la política argentina, i dins d'aquesta, els diversos escenaris que hi apareixen; el mateix succeeix a Espanya; les tensions entre els diferents grups financers), que en moltes ocasions resulta especialment difícil col·locar totes les peces del puzzle al seu lloc per tal d'obtenir-ne una visió de conjunt coherent.

En aquest sentit, aquest llibre de Borja de Riquer és molt diferent d'altres obres seves més recents, com les dues de 2007 i 2013, que tracten de la relació entre Cambó i Alfons XIII. Les darreres eren miniatures, no només per l'extensió, que delimiten un tema concret que l'autor coneix molt bé; sobre la base d'una documentació relativament acotada, el llibre es pot centrar en els fets més essencials. Aquest, en canvi, és un llibre que proporciona un torrent d'informació, i això fa que, de vegades, sigui difícil precisar el curs del riu, més encara tenint en compte els nombrosos territoris, als quals m'he referit repetidament, pels quals passa.

Tot això no resta ni un gram de valor a tots els aspectes positius que s'han reiterat al llarg d'aquestes notes. Significa, simplement, que un cop sedimentada i posada al seu lloc la informació que el llibre dona a conèixer i explicats de manera impecable els elements fonamentals de la història de la CHADE, hi ha camps, ara tot just insinuats, en què, sens dubte, noves

obres podran seguir treballant. D'això es tracta, en definitiva: d'anar posant el llistó del que sabem cada cop una mica més amunt i d'anar construint, esglaió darrere esglaió, l'escala que ens permet anar-nos aproximant a un coneixement cada vegada més complet de la nostra història.

This work is subject to a [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).